

Arīsto'nun En Seçkin Öğrencisi: Fârâbî

Nurulhude Baykal [TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi

2020 yılı, Kazakistan ve İran'ın önerisi;
Irak, Rusya ve ülkemizin de desteğiyle UNESCO tarafından
“Fârâbî'nin doğumunun 1150. yıl dönümü” ilan edildi.
Bu vesileyle Fârâbî'yi daha yakından tanımaya ne dersiniz?

Felsefe söz konusu olduğunda “Muallim-i Evvel”in yani ilk öğretmenin Aristo olduğu kabul edilir. Bu tabir Aristo’nun Batılı kaynaklarda *Magister Primus* (İlk Usta) diye anılmasından kaynaklanır. Felsefeyi sistemli hâle getiren ve İslâm felsefesini temellendiren ünlü Türk filozofu Fârâbî ise Aristo’nun lakabına atıfla “Muallim-i Sâni” yani ikinci öğretmen olarak bilinir. Hatta Latince yazılmış kitaplarda da ondan *Magister Secundus* (İkinci Usta) diye söz edilir. Fârâbî ile ilgili bir rivayete göre, kendisine “Sen mi daha bilgilsin, Aristo mu?” diye sorulduğu, Fârâbî’nin de “Eğer Aristo zamanında yaşasaydım onun en seçkin öğrencilerinden biri olurdu” diye cevap verdiği söylenir. Hikâyeyi nakledenler Fârâbî’nin bu cevabıyla teva zu gösterdiğini de eklerler.

Bilim Seyyahı

870-950 yılları arasında yaşayan Fârâbî günümüzde Kazakistan sınırları içinde kalan ve o zamanlarda Fârâb diye anılan Otrar şehrinde doğdu. Bu yüzden asıl adı Muhammed olmasına rağmen, Fârâblı anlamına gelen Fârâbî adıyla tanınıyor. Fârâbî memleketinde iyi bir eğitim aldıktan sonra hayatı boyunca ilim peşinde olmaya karar verdi ve “akademik yolculuk” diyebileceğimiz bir seyahate çıktı. Yaşadığı dönemin önemli bilim merkezlerini ziyaret ederek kendini geliştirdi. Fârâbî’nin bu seyahati sırasında Buhara, Semerkant, Merv ve Belh gibi şehirlerde ayrıca İran’da bulunan önemli merkezlerde bulunduğu dü-

Aristo ve öğrencileri

Fârâbî’nin doğduğu şehir olan Otrar (Fârâb) günümüzde UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde bulunuyor. Otrar eskiden İpek Yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezidi.

şünülüyor. Fârâbî’nin bu yolculuktaki son durağı ise Bağdat’tı. O dönemde Bağdat, yöneticilerin bilim insanlarını desteklemesi ve zengin bir kütüphaneye sahip olması bakımından en önemli bilim merkezlerindendi. Fârâbî Bağdat’ta yirmi yıl kadar kaldıktan sonra hayatının geri kalanını büyük ölçüde Şam ve Halep’te geçirdi. Burada 944-967 yıllarında hüküm süren Hamdanî Emiri Seyfüddevle’nin himayesinde yaşadı. Hükümdarın Fârâbî’ye büyük saygı duyduğu ve cenazesine de katıldığı tarihi kaynaklarda yazılıdır.

Tarihteki öne çıkan kişilerle ilgili anlatılan kurmaca hikâyeler gibi Fârâbî ile ilgili hikâyeler de vardır. Bu hikâyelerden birinde Fârâbî, Türkistan

coğrafyasına özgü kıyafetleriyle Halep hükümdarı Seyfüddavle'nin sarayına girer. Hükümdar da her hâlimden misafir olduğu anlaşılan Fârâbî'ye oturmasını söyler. Fârâbî bunun üzerine "Kendi yerime mi, senin yerine mi?" diye sorar. Hükümdar kendisine layık gördüğü yere oturmasını buyurur. Bunun üzerine Fârâbî hükümdarın yanına geçip tahta oturur. Etraftaki herkes bu duruma şaşırırken hükümdar, farklı bir dil kullanarak, adamlarına Fârâbî'ye bazı sorular soracağını ve bilemezse edebe aykırı davrandığı için onu alıp hemen dışarı atmalarını söyler. Hükümdar sözünü bitirir bitirmez Fârâbî ona aynı dille sabırlı olması gerektiğini ve işin sonunun önemli olduğunu söyler. Hükümdar bu duruma şaşırarak Fârâbî'ye bu dili bilip bilmediğini sorar. Fârâbî de yetmişten fazla dil bildiğini söyleyerek cevap verir.

Sonrasında ise hükümdarın çevresinde bulunan bilginler sırayla Fârâbî ile kendi alanlarında tartışır. Ancak Fârâbî hepsine baskın gelir. Onun üstünlüğünü anlayan bilginler tartışmayı bırakıp Fârâbî'nin sözlerini not almaya başlar.

Tartışmaların ardından mecliste biraz olsun eğlenmek isteyen hükümdar sarayın müzisyenlerini çağırır. Ancak Fârâbî çalan müziği beğenmez, müzisyenlere eksik ve yanlışlarını açıklar. Ardından yanında getirdiği çalgıyla herkesi mest eder. Fârâbî son olarak ağır bir şarkı çalarak herkesi uyutur ve saraydan çıkıp gider. Hikâye de böylece biter.

Peki, Bu Hikâye Fârâbî Hakkında Bize Neler Söylüyor?

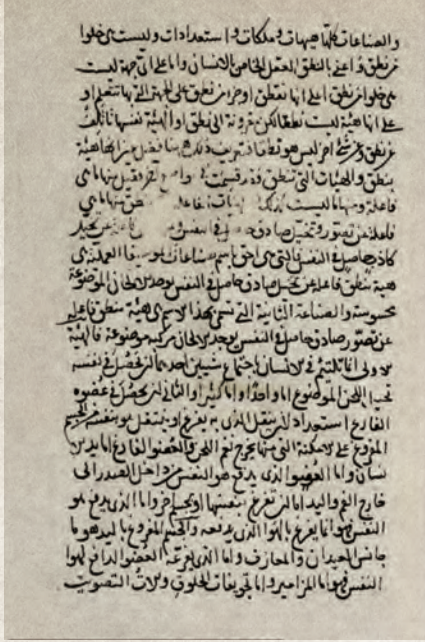
Fârâbî'nin Türkistan'a özgü kıyafetler giydiği söylenerek memleket memleket gezdiği bilim yolculuğu boyunca geldiği coğrafya ve kültürle bağını koparmadığı anlatılır. Öne çıkan şair, bilim insanı ve halk kahramanlarının paylaşılamadığı gibi, Fârâbî de çeşitli milletler arasında paylaşılamaz; kimileri Fârisî kimileriye Türk olduğunu iddia eder. Bu hikâye ile Fârâbî'nin Türk olduğu fikri desteklenir.

Hükümdarın farklı bir dilde söylediği cümleleri anlaması ve ona aynı dilde cevap vermesi, Fârâbî'nin çok sayıda dil bildiğini gösteren bir detaydır. Hikâyede Fârâbî'nin 70'ten fazla dil bildiğini söylemesi

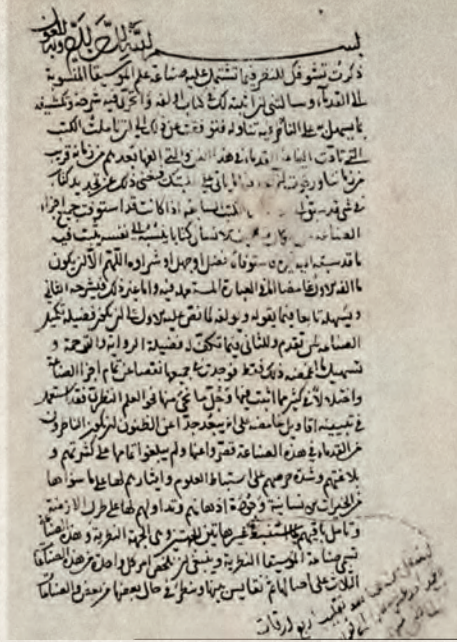
abartılı bir ifade olsa da filozofun *Kitâbü'l-Hurûf*, *el-Elfâzü'l-müsta'mele fi'l-mantık* ve *el-Mûsika'l-kebîr* adlı eserlerinde bazen Arapça bir kelime veya terimin Yunanca, Süryanice, Farsça ve Soğdca'daki (o dönemlerde Orta Asya'da yaygın olarak kullanılan bir dil) karşılıklarını verdiğine bakılırsa onun ana dilinden başka beş altı dili az veya çok bildiği kesin olarak söylenebilir.

Fârâbî'nin bilginlerle tartışıp onlara üstün gelmesi ise *İhsâu'l-Ulûm* kitabının içeriğinin ve bilim çevrelerinde gördüğü takdirin hikâyeleştirilmesi olarak okunabilir. Felsefenin bütün bilimlerin atası olduğu çokça söylenir. Bunun en önemli sebebi, İlk Çağ ve Orta Çağ filozoflarının eserlerinde bilimlerin kapsamını ve prensiplerini ortaya koymalarıydı. Bir Orta Çağ filozofu olan Fârâbî de filozofların bilim dallarını tanımlama ve sınıflandırma geleneğine uyararak kendi sistemini kurgulamak durumundaydı. *İhsâu'l-Ulûm* kitabında bilimleri dil, mantık, matematik, fizik-metafizik ve medeni ilimler olmak üzere beş başlıkta değerlendirdi. Bu sınıflandırma yüzyıllar boyunca Doğu'da olduğu kadar Batı'da da ilgi gördü. O dönemde Doğu kültürünün bilim dili olan Arapça ile yazılan bu eser, Batı'nın ve Hristiyan kültürünün klasik dilleri olan Latince ve İbraniceye birden çok defa çevrildi.

Hikâyede son olarak Fârâbî'nin müzik alanındaki yetkinliği öne çıkarılıyor. Bu hikâyenin bulunduğu kaynakta Fârâbî'nin kanunu ve udu icat eden kişi olduğu da be-

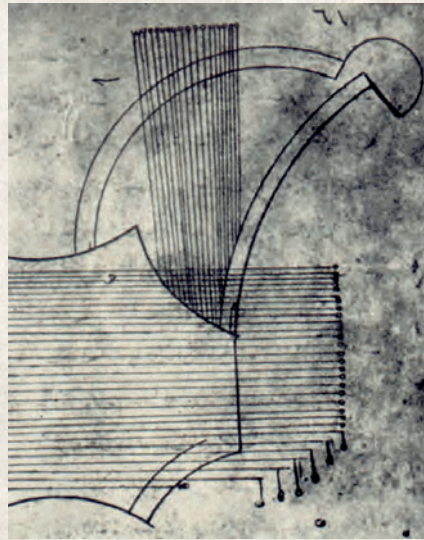
El-Mûsîka'l-kebîr kitabının ilk iki sayfası (Râgıb Paşa Kütüphanesi, nr. 876)

Fârâbî'nin *El-Vâhid ve'l-vahde* adlı risâlesinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 4839/2, vr. 13^b-14^a)

lirtiliyor. Bu bilgilerin doğru olup olmadığı tartışmalı bir konu. Ancak Fârâbî'nin yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda müzik kuramlarına hakim olduğu, aynı zamanda Bağdat tamburu, ud ve rebab gibi çeşitli çalgılarla ilgili ayrıntılı incelemeler yaptığı ve sesin fiziği ile ilgili çalışmalarıyla döneminin önde gelenlerinden biri olduğu şüphesiz.

Fârâbî'nin müzik alanında yazdığı en önemli eserlerinden biri *el-Mûsîka'l-kebîr* kitabıdır. Fârâbî kitabının girişinde bu sahada yazılan eserleri incelediğini ve onlarda tespit ettiği eksiklikleri gidermek amacıyla bu kitabı yazdığını belirtir. *El-Mûsîka'l-kebîr*'in değeri, daha önce yazılmış eserlerin aksine bilfiil mûsiki icrasını yansıtan teorileri sistematik bir şekle getirmesinden kaynaklanır. Kitap, Fârâbî'nin ifade ettiği gibi mûsiki sanatını icra eden ve teoriyi icra ile kuvvetlendirmek isteyenler için, mûsiki icrasının teoriden önce geldiği esası üzerine kurulmuştur.

El-Mûsîka'l-Kebir kitabından bir kanun çizimi

Fârâbî'nin müzik ile ilgili iki kitabı daha vardır: *Kitâbü İhsâ'î'l-îkâ'ât* (îkâların sınıflandırması kitabı) ve *Kitâb fi'l-îkâ'ât* (îkâların kitabı). Fârâbî, îkâ terimini “nağmelerin belli zaman süreleri içerisinde nakledilmesi” şeklinde tanımlamıştır. Bununla birlikte, bilimlari sınıflandırdığı *İhsâ'ü'l-ulûm* kitabında müziği matematiğin bir alt dalı olarak değerlendirmiştir.

Fârâbî felsefe, fizik, psikoloji ve siyaset bilimi gibi alanlarda çok sayıda eser yazdı. Bunların sayısı hakkında farklı iddialar bulunsa da 100'den fazla eseri olduğu biliniyor. Kitaplarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz: *El-Vâhid ve'l-vahde* (tek olan ve teklik), *Es-Siyâsetü'l-medeniyye* (medeniyet siyaseti), *Tahsîlü's-sa'âde* (mutluluğa erişme), *Et-Tenbîh alâ sebîli's-sa'âde* (mutluluk yolu üzerine öğütler), *El-Cem beyne re'yeyi'l-hakîmeyn* (iki hâkim görüşün birleşimi), *Me'âni'l-'akl* (aklın anlamları). Yaşadığı coğrafyanın bilim dili olduğu için Arapça yazdığı bu kitapların bir kısmı Latince, İbranice, Türkçe, Farsça, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Rusçaya çevrildi. Fârâbî, aradan yüzlerce yıl geçmesine rağmen bu çalışmalarlarıyla bugün hâlâ uluslararası düzeyde saygı gösterilen ve tanınan bir bilgin. ■

Kaynaklar

- <https://islamansiklopedisi.org.tr/Fârâbî>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/Fârâbî#2-musiki>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-musikal-kebîr>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-medinetul-fazila>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/İhsaul-ulum>
- <http://www.unesco.org.tr/HomeAnnouncementDetail/261>
- Sayyed Hossein Nasr, *The Islamic Tradition in Persia*, Routledge, 2015.